

ben kerekedett vádakból, vitából vett részletekkel illusztrálja az írónak ars poeticája létjogosultságáért megküzdött harcát. („Bevallom harmadszor, hogy hiszek a költészet öncélúságában, abban, hogy egy versnek, egy regénynek semmi más célja nincs, nem is lehet, mint hogy szép legyen. Ha egy költő bármely érdek szószólójává válik, szolgává aljasul!...” — írja 1932 végi önvallomásában.)

Rónay László Kosztolányi pártjára áll e vitában, az idézetek a költői ars poetica igazolására szelektáltak. Szükségképpen, hiszen innen magyarázható az írónak a Tanácsköztársaság utáni, annyiak által meg nem értett és keményen bírált magatartása.

A kötet másik fókuszja az ember hitvallása a „kiszolgáltatottak, meg-alázottak és a megnyomorítottak” mellett (*Számadás*), Kosztolányinak a homo moralisról és a homo aestheticusról szóló vallomása.

Összefoglalója, egyfajta „számadása” Rónay kötete az eddigi Kosztolányi-irodalomnak, a Kosztolányi-képek változásainak. És talán hírnöke irodalomtörténeti helye végleges kijelölésének.

FEHÉR Katalin

A HITELESEN TAGADOTT ÁLLÍTÁSA

Krasznahorkai László: *Sátántangó*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985

„Ami mögöttem, az még elöttem van” — mondja magában a *Sátántangó* egyik szereplője. Maga a regény is így érthető meg, többszöri olvasás útján, mint minden igazi jó mű. De most nemcsak erről van szó. Amikor a regény utolsó lapjaihoz érünk, lényegében akkor tartunk az elején: szövegszerű pontossággal megismétlődnek a regény első oldalai, azaz újabb körforgás veszi kezdetét. Az alapélmény az egyetemes kiszolgáltatottság. A körforgás a telepiek bemutatásával veszi kezdetét. Felsorakoznak előttünk egy elhagyatottá lett telep ott rekedt lakói, akiknek nem volt se erejük, se bátorságuk jobb életlehetőségek után nézni. S most itt, ezen az isten háta mögötti helyen tengődnek, föl-fölcsillanó reménnyel, hogy sorsuk még jobbra fordulhat. E godot-i szituációban azonban nem csupán a jobb sorsra való várakozásról van szó, már első pillanatoktól fogva annyit is jelent, hogy nem látni semmilyen összefüggést és rendet a létezésben.

Több vonulatot különíthetünk el az egyetemes kiszolgáltatottság regénybeli megjelenítésében. Az egyiket a telepi élet „horpadt nyomorúságában” tengődők passzívan várakozó csoportja képviseli, mindannyian egyénitetten, megannyi árnyalatát adva. A másik vonulatot a megváltóként várt és fogadott Irimiás és Petrina, ők képviselik a gyakorlati életben lehetséges cél és értelem megtalálásának esélyét. S általuk lep-

leződik le a többszörös becsapások és becsapottságok egész hálózata. A harmadik vonulatot a doktor képrendszere jelenti, aki mindent meg akar figyelni maga körül és följegyezni, mert szerinte: „látszólag jelentéktelen dolgokat figyelmen kívül hagyni egyenlő a beismeréssel: védtelenül állunk a szétesettség és a fölfogható rend közti híd »hullámzó háncsaiba« veszve”.

Külön vonulatként kell értelmezni a doktort abban a vonatkozásában, szerepében, hogy ő az, akiről az önmagába visszatérő történet végén kiderül, hogy valójában az ő följegyzéseiként értelmezhetjük magát a regényt. E vonulat által érhető tetten az is, hogy a körben járás nem ugyanabban a sávban ismétlődik, hanem alább, mélyebben, esélytelenebbül. Hozzá kapcsolódik az is, amit talán Krasznahorkai írói ars poeticájának is tekinthetünk. A doktor följegyzéseként a következőket olvashatjuk az utolsó fejezetben: „Vagy megőrültem vagy Isten kegyelméből ma kora délután rádöbentem, hogy egy delejes erő birtokosa lettem. Pusztá szavakkal meg bírom határozni a körülöttem folyó események szerkezetét.” Tragikusan tisztán látó értelmezése az írásnak mint tetteknek.

Krasznahorkai írói remeklése abban mutatkozik meg mindenekelőtt, hogy úgy építette fel fejezetről fejezetre regényének körkörös szerkezetét, hogy az sohase csupaszkodik merő szerkezeté, amelyről hiányozna az eleven regényanyag. A történet menete epikailag egyenletesen megformált, gazdagon áradó, egy pillanatra sem érezzük erőszakosan a szerkezethez, a „táncrendhez” igazítottnak.

A regény „mozdíthatatlan alaprétégét” a nincsen remény életérzése képezi. Mintegy „fölsleges viszontagságként” az első részben fölhajnalódó remény a második részben még végletesebben hiúnak bizonyul. S Irimiás beszédében lepleződik le. Hamisan csengő közhelynek minősül mindaz, amit mond. De nem önmagában véve, hanem viszonyítva a hallgatósághoz, s persze mindahhoz, amit már előzőleg megtudhatott róla az olvasó. Már ebből a fejezetből kiderül, hogy „megváltók” és „híveik” — valóban megérdemlik egymást. Hisz a becsapók is becsapottak, s a becsapottak is becsapók. Mindez azonban a „bomló és örökösen épülő sátáni rend” alaptermészetének tartozéka.

E sátáni rend ellenében próbálja a doktor emlékezőképességét megővni, hogy ne váljanak mindannyian e rend „nyomtalan és elnémult fogjaivá”, abban reménykedve, hogy e megfigyelések az elfedett értelem fölismeréséhez is eljuttatják majd.

A telep lakói Irimiás és Petrina megérkezésétől várják a jobb sors eljövetelét. S hadd hívjam fel itt mindjárt a figyelmet a bibliai utalások egész rendszerére is, amelyek átszövik a *Sátántangót*. A remény és reménytelenség, hit és hitetlenség regényben megjelenített vonulatából nem szabad kihagynunk azt, hogy Irimiás a bibliai Messiás alakjával

való végtelenen ironikus párbeszédet is magában foglalja, mint ahogy a farizeus Halicsné vallásosságában és Petrina együgyű imájában is viszszaeng ugyanaz a párbeszéd.

Irimiás és Petrina szélhámos csavargók, akik úgy menthetik bőrüket az újabb bebörtönzéstől, hogy besúgókként a hatalom szolgálatába állnak. Ez a körülmény, a telepiek vonatkozásában a hit, s a hívők örök vaktságára is fényt vet, ugyanakkor jól példázza a hit nélkül való lét tartós elviselhetetlenségét, tévhit vagy hitpótlék formájában is a megkapaszkodás kipusztíthatatlan emberi kényszerét. Amikor Irimiás visszatér a telepre s hitet önt az ott tengődő szerencsétlen népségbe, igen jellemző módon, túl van a hiten. Ez derül ki a már említett beszédéből, s a regény egész második része a hit nélküli cselekvés példázata Irimiás alakjában. Petrina összegezi Irimiás hitevesztettségének végső állomását: „Mester, te fel akarod robbantani a világot!... Te már nem akarsz semmit.”

Ugyanez vezethető végig a hatalom mechanizmusának működése vonatkozásában, amelyet ugyancsak Irimiás képrendszere jelenít meg a regényben. Irimiás, noha maga is a hatalom kiszolgálója, de akiben (Halicsné felkiáltásával egyértelműsítve: Feltámadunk!) a telepiek a megváltót köszöntik, színre lépésekor már a Hatalom megtestesítője. A maga „országos pókhálója” számára építi be a neki kiszolgáltattott telepieket. Hitehagyottságát a regény vége felé így összegezi: „Amikor azt hisszük, épp szabadulunk, csak megigazítjuk a lakatokat. Nagyon meg van ez csinálva.”

A telepiek: Futaki, Schmidtné és Schmidt, Halics és Halicsné, Kráner és Kránerné (micsoda nevek!) valamint az iskolaigazgató kiszolgáltatottságának a személyi megnyilatkozások különbözőségein túl egyaránt sajátja, hogy a saját tehetetlenségük kiszolgáltatottjai. Noha Irimiástól várják a megváltást, a föltétlen bizalom mellett ott lappang bennünk az ugrásra kész gyanú is. Nem lehet egyértelműen áldozatoknak tekinteni őket. Uralkodó és alattvaló viszonyaként értelmezve kapcsolatukat végső összegezésnek tűnik egyikük részéről mindaz, amit a várva várt Irimiásról mondanak, amikor az késik, másikkuk részéről a *jelentés* minduntalan korrekcióra szoruló szövege, amelyben ilyenek olvashatók róluk: „primitív érzéketlenség keresztesződése a hideglelősen jelentéktelen ürességgel az irányíthatatlan sötétség szakadékában”; bamba nézésű, sötét, közveszélyes lajhár” stb.

Egyetlen valódi áldozat szerepel a *Sátánangóban*: Estike. Ő a tökéletes áldozat. Nem véletlen, hogy győztes és áldozat teljes helycseréjét az ő alakján keresztül sikerül az írónak ábrázolnia, s ezzel, ezt az Irimiáséval rímelő szituációt a legvégső pontig végigvezetnie: „Azt hitte eddig, csupán a kudarc elviselhetetlen, most már megértette, hogy kibírhatatlan maga a győzelem is, mert a szörnnyű birkózásban nem az

volt a szégyenletes, hogy ő maradt fölül, hanem hogy hiányzott az esély a vereségre.”

A kiszolgáltatottság a doktor gondolataiban tágul egyetemessé. A mindenkori létezés értelmetlenségét-értelmezhetetlenségét boncolva ő az, aki „kozmosz virscaftként” éli meg a létet, az idők végtelen mélységébe hatolva el képzeletben, „lezúduló tengerek és kiemelkedő hegyvonulatok küzdelmében” látva, évezredek mélyéből kifülvélve a mindenkori „nyüszítést, bölgést, emberi zokogást”. A doktor öröktől fogva érvényesre tágítja a sátáni rend törvényszerűségét, amely nem más, mint a bomlásnak és újraépülésnek a körforgása, e kettő között azonban nincs lényegi különbség, minthogy tovább, azaz értelemszerűen nem bontható: „növekedés és romlás más-más irányba tart: mégis: ez az ezernyi visszhangzó dobbanás, ez a zavarosan kalimpáló éjszakai zaj látszólag közös iram eleme, hogy elfedje a kétségbeesést: a dolgok mögött konokul dolgok bukkannak fel, s a szemhatár fölött már nem függenek össze. Így egy örökre nyitva felejtett ajtó: egy soha nem nyíló zár. Egy hasadék: egy rés.”

Krasznahorkai László legbravúrosabb prózai tette alighanem az, hogy az egyetemes kiszolgáltatottságot ábrázolva mindvégig az értelmetlenséget hitelesíti, ám úgy, hogy azt mondatról mondatra, fejezetről fejezetre tagadja: a doktor följegyzéseiből *semmi* helyett *valami* lesz: regény: a lehetséges összefüggések sugalmazásának prózában megfogalmazott rendje. Sugalmazásról lévén szó, csak lehetetlenek lehetnek e szálak, mint a pókháló. Erre a remegő bizonytalanságra és illékonyaságra rímelenek a regényben oly gyakran fölbukkanó pókhálók, melyek finoman beszövik az embereket és tárgyakat. Ezzel csengenek össze, de már a tragikum kristálytiszt hangján Estike utolsó gondolatai is: „Visszaidézte az elmúlt nap történetét, s mosolyogva állapította meg, hogyan függenek össze a dolgok (...). Azt is tudta, hogy nincs egyedül, hiszen minden és mindenki — apja odafönt, anyja, testvérei, a doktor, a macska, ezek az akácfák, ez a sáros út, ez az ég, ez az éjszaka idelent — függ tőle, mint ahogy ő is szinte csüng mindenben.”

S mintha abban is ugyanezekre a pontos kizárásokra és megfelelésekre törekedne Krasznahorkai, ahogyan (hisz a tévhit is hit!) végigtántorgatja szereplőit (s hol másutt?) a telep, az Almássy-major, a Pósteleki-dűlő, a Wenkheim-kastély romjaiból összetevődő „világnyi iszapjában”, örökösen zuhogó esőben, amelyhez csak Garcia Marques négyéves esőjét tudom hasonlítani. Ahogy a mindent kikezdő penészt is, amely, akár csak a macondói házban, a telep házain is elvégezte a gondos pusztítást.

S mindehhez a „nyelvek” sokasága: a költői izzásba csapó reflexiók nyelvtől a mindennapi nyelv közhelyeiig, s a szociológiailag legalacsonyabb réteg naturalizmusban tobzódó beszédétől a jassznyelv szellemes légbőlkapottságáig. Itt említeném meg azt a szokatlanságának, újdonsá-

gának erejével is ható megoldást, hogy a belső beszédbe Krasznahorkai újabb belső beszédet iktat, idézőjelek közé téve, mint különösen jellemzőt. Ezek az idézetek rendszerint az unalomig ismert nyelvi fordulatokat tartalmazzák. A belső beszéd kontextusában mégis úgy hatnak, mint az ismerősség, a közölhetőség toposzai, s ezáltal mintegy nyelvi síkon is állítva a lehetséges eligazodás tagadását.

JUHÁSZ Erzsébet

FONTOS VÁLLALKOZÁS, ÖSZTÖNZŐ PÉLDA

Nyelvi divatok. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1985

„Ma divat maga a divat” — állítják a hozzáértők, ezzel is kiemelve napjaink divatos külsőségeinek hatását. A divathullámok manapság sokkal gyorsabban eljutnak a széles közönséghez — így van ez a nyelvben is. Nyelvünk erőteljes egységesülése erőfeltétele a divatos nyelvi jelek, kifejezések általános elterjedésének. A tömegkommunikációs eszközök segítségével a divatjelenségek eljutnak a nyelvhasználati terület legelzugottabb részeire is. A divathullámokat a fiatalabb nemzedék fogadja be leghamarabb; ez a réteg ugyanis mindig egy másféle kifejezőmódot keres, amely biztosítja számára az idősebbektől való elkülönülést, ugyanakkor „... a tizen- és huszonevesek nyelvi leleményeit és hóbortjait villámgyorsan átveszik a harmincasok és negyvenévesek is: a divathullámok egyre szélesebb mederben haladhatnak.”

A kötet szerzőinek — Bíró Ágnes, Felda Györgyi, Huszár Ágnes, Kemény Gábor, Tolcsvai Nagy Gábor, valamennyien Lőrincze Lajos és Grétsy László tanítványai — figyelme a mai magyar köznyelv beszélt nyelvi változata felé irányul, „a mindennapi munka, a közlekedés, a szórakozás során folytatott társalgás friss, érdekes, ám esetenként elítélendő jelenségeit vizsgálják.” A mindennapok nyelvi anyaga az, amely legérzékenyebben reagál a változásokra, legkönnyebben vesz fel új — sokszor káros, durva — elemeket.

A kötet első fejezetében a beszélt nyelvnek egy igen izgalmas és aktuális jelenségről olvashatunk. A köszönés és megszólítás bizonytalanságai mindannyiunkat érintő és érdeklő témakör, hiszen az életvitel, a magatartásformák változásával együtt jár e gesztusok változása is.

Önözsem vagy magázzam a címe annak az írásnak, amely a két magázó névmás meglétének problémáit tárgyalja; hiszen „... két magázó névmás is van a magyarban, még sincs mindenkire alkalmazható, általános, udvarias megszólítási forma.” Mindent megold-e a tegezés? Egyesek ui. az általános tegeződésben látják a megoldást. Kétségtelenül igaz, hogy terjed a tegezés, hogy manapság mind gyakoribb — főleg a fiatalok körében — a minden ceremónia nélküli, első látásra való